

BERIN BAJRIĆ*
(Sarajevo)

ARAPSKA POEZIJA U DJELU MUḤĀḌARA
AL-'AWĀ'IL WA MUSĀMARA AL-'AWĀḤIR
ALI-DEDE BOŠNJAKA

Abstrakt

Arabljanska kasida predstavljala je kanonski normativ u arapskoj književnosti sve do modernog doba, a njen utjecaj se osjeti i danas. Snaga poezije se očituje i u njenom prisustvu u proznim djelima klasične arapske književnosti. To potvrđuju mnoga djela koja obiluju stihovima raznih arapskih pjesnika, kao i stihovima autora koji nisu bili pjesnici. Skoro da nema oblasti *adaba*, kao književnosti u širem značenju tog pojma, a da poezija nije pronašla svoje mjesto u njoj – nalazimo je u imaginativnoj književnosti, risalama, povijesnim hronikama, filozofskim djelima, pa čak i u fikhu, islamskoj pravnoj nauci karakterističnoj po svojoj ozbiljnosti i preciznosti. U radu ćemo analizirati upotrebu arapske poezije u djelu *Muḥāḍara al-'awā'il wa musāmara al-'awāḥir* Ali-dede Bošnjaka, koje tretira prve i posljednje događaje i obrađuje veliki broj tema iz različitih oblasti. Budući da je ovo djelo politematsko, te da se u njemu prožimaju i različiti žanrovi, vidjet ćemo da stihovi nesumnjivo čine vrlo važan i efektan segment njegove strukture.

Ključne riječi: Ali-dede, 'awā'il, arapska poezija, kulturno pamćenje, intertekstualnost

* Dr. Berin Bajrić, viši naučni saradnik, Univerzitet u Sarajevu – Orijentalni institut, email: berin.bajric@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-0066-5542

SUŽIVOT POEZIJE I PROZE U KLASIČNOJ ARAPSKOJ KNJIŽEVNOSTI

U orijentalno-islamskoj književnosti, posebice u svekolikoj arapskoj književnoj tradiciji, antička arabljanska kasida predstavljala je, sve do modernog doba, kanonski kulturalnomemorijski model, ona je bila i ostala jedan od temeljnih tekstova ove tradicije. Otuda ne treba da čudi posvećenost arapskog, a potom i muslimanskog genija ovakvom načinu izražavanja i predstavljanja vlastitih misli i ideja. Čak ni Kur'an, kao centralni tekst ove civilizacije, sa svojim snažnim prodorom u ovu tradiciju i Bogom danim autoritetom nad istom, nije do te mjere intervenirao u njoj da bi u potpunosti poništio dominaciju poezije. Poeziji je oduzeta njena nekadašnja magijska i religijska uloga svakako, ali njen snažan utjecaj i normativan karakter u prostoru arapske kulture nije posebno narušen. Kasida je stoljećima normirala pjesničku formu i izraz na mnogo širem prostoru od onoga u kojem je začeta, ali će isto tako biti živo prisutna, pa makar i u fragmentima, u skoro svim ostalim oblicima književnog, pa čak i naučnog izraza, u klasično vrijeme okupljenih u sferi arapsko-islamskog *adaba*, tog univerzuma pisane riječi koji ne samo da uči i podučava već i oplemenjuje dušu.¹ Prisustvo poezije je stoljećima obilježavalo arapsku proznu književnost, bez obzira na žanr kojem pripada. Mogli bismo reći da sva velika prozna djela ove književnosti obiluju stihovima. Tu, dakako, u prvom redu treba spomenuti najslavnije djelo lijepe arapske književnosti, *Hiljadu i jednu noć*, gdje se arapska poezija na izvanredan način, svim svojim genijem i ljepotom forme, utkiva u raskošno pripovijedanje njene naratorice, očaravajuće Šeherzade. Ovo višetomno djelo, koje predstavlja monument lijepe riječi, krasi približno osam i po hiljada stihova bez kojih ovaj zbornik sigurno ne bi bio ono što jest. Osim toga, ne treba zaboraviti ni djela kao što su višetomni *Roman o Antari* (Qisṣa 'Anṭara) ili *Golubičina ogrlica* (Ṭawq al-ḥamāma), koji također obiluju stihovima arapske poezije.² Nisu samo djela imaginativne arapske književnosti ukrašena stihovima; arapska

¹ Esad Duraković u svom djelu *Orijentologija – univerzum sakralnoga teksta*, između ostalog, daje veoma široku elaboraciju upravo ovih pitanja, pa stoga za širu uputu u ovo pitanje preporučujemo da se pogleda ovo djelo. Vidjeti: Esad Duraković, *Orijentologija – univerzum sakralnoga teksta*, Tugra, Sarajevo, 2007.

² Vidjeti: Esad Duraković, "Univerzum *Hiljadu i jedne noći* – Priča kao vrhovni princip univerzuma", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 42-43/1992-93, Sarajevo, 1995, 34-35.

balāga, odnosno retorika, osim na primjerima iz Kur'ana, temelji svoje postulate i na preobilju stihova, neovisno kojim pjesnicima pripadali, onim prijeislamskim ili muslimanskim. Možda zvuči nevjerovatno, ali i najpoznatiji komentatori Kur'ana posezali su za arapskom antičkom poezijom kako bi utvrdili značenje određenih riječi i pojmova, što će reći da se poezija koristila i u svrhu boljeg razumijevanja Kur'ana. Nerijetko su autori velikih filozofskih i teoloških, napose sufijskih, djela i sami bili pjesnici. Dovoljno je spomenuti Ibn 'Arabija, autora neprikosnovenih i kanonskih djela iz oblasti tesavvufa, *Mekanskih otkrovenja* i *Dragulja mudrosti*, koji je iza sebe ostavio i divan poznat pod nazivom *Tumač čežnji* (Tarğumān al-'ašwāq). Čak se i u fikhskim djelima može naići na stihove arapske poezije, iako su predstavnici ovog ogranka islamskih nauka poznati kao učenjaci ne tako skloni imaginaciji, već posvećeni isključivo pronalaženju najispravnijih pravnih rješenja, temeljenih u prvom redu na Kur'anu i Hadisu Božijeg Poslanika, a. s., a potom i na ostalim poznatim izvorima islamskog prava. Klasični muslimanski znanstvenici nerijetko su bili enciklopedijske ličnosti, pa otuda i ne treba da čudi da jedan al-Ġazālī ili al-Suyūtī mogu, u isto vrijeme, pisati o najsuptilnijim vjerskim dogmama, pravnim rješenjima, historiji islama, ali i o kosmičkim fenomenima, jeziku, književnosti i poeziji.

ARAPSKA POEZIJA U ALI-DEDEOVOM DJELU MUĦĀĎARA AL-'AWĀ'IL WA MUSĀMARA AL-'AWĀHIR

Ali-dede Bošnjak u svom višetematskom djelu *MuĥāĎara al-'awā'il wa musāmara al-'awāhir* mnogo pažnje poklanja kulturološkim kategorijama, u koje svakako spada i književnost, a samim time i poezija. Da je tako, ponajbolje svjedoči činjenica da je jedno posebno poglavlje posvetio isključivo poeziji i pjesnicima. On je ovaj odjeljak nazvao "O prvim stvarima i događajima vezanim za poeziju i pjesnike te umjetnost i tehniku poetskog izraza". Nije to obimno poglavlje, ali sadrži vrijedne informacije i autorove stavove o prvim stihovima ikada izrečenim na ovom svijetu, prvoj ikada sastavljenoj arapskoj kasidi i prvom pjesniku arablanske poezije, prvom elegičaru, pjesniku lažovu, i tome slično. Ne iscrpljuje se s ovim poglavljem ni izbliza Ali-dedeova posvećenost arapskoj poeziji; naprotiv, on veoma često, i to kroz većinu poglavlja, citira poeme i stihove iz arapske poezije. Teško bi bilo utvrditi specifičnu metodologiju prema kojoj Ali-dede navodi stihove u svom djelu, iz

prostog razloga što oni iz poglavlja u poglavlje iskrsavaju na određenim mjestima u tekstu i svojim prisustvom oplemenjuju i pojašnjavaju pojedine tvrdnje koje autor iznosi. Ipak, kada je u pitanju Ali-dedeovo navođenje stihova, neki se postupci mogu utvrditi i objasniti makar do određene mjere. Prvenstveno, u pitanju je tradicionalna metoda o kojoj smo govorili, a koju i Ali-dede slijedi. Naravno, on to ne radi isključivo radi poštivanja tradicije, ali vrijedi napomenuti da je to zasigurno jedan od početnih impulsa u ovom postupku. Ovo znači da autor pažljivo bira stihove koje će navesti i nastoji da oni u potpunosti odgovaraju temi o kojoj u određenom trenutku govori. Dakle, ne radi se o nasumičnom navođenju stihova niti citiranja pjesničkih djela koje bi bilo samo sebi cilj ili isključivo u službi ukrašavanja autorovog teksta. Iz mnogobrojnih primjera vidjet ćemo da Ali-dede navodi stihove kao neku vrstu dodatnog pojašnjenja ili čak argumentacije za ono o čemu govori, tako da se radi o promišljenom i znalačkom postupku. Kada su u pitanju autori čije stihove navodi, treba kazati da se radi o osobama koje potiču iz raznih perioda povijesti islama, predislamskog doba, pa čak i davnih vremena. Ovdje svjesno upotrebljavamo pojam autora, jer Ali-dede ne citira isključivo pjesnike, već i mnogobrojne islamske učenjake koji su pisali poeziju, kao i druge ljude. On najčešće uz stihove navodi ime njihovog autora, ali nije rijedak slučaj da ne navodi imena, već samo kaže: “Jedan pjesnik je ovako kazao...”, ili: “U stihovima je ovako zapisano...”. Koliko je poezija bila važna Ali-dedeu kazuje nam i to što on ponekad navodi stihove za koje tvrdi da ih je izreklo neko nevidljivo biće poput šejtana ili džina ili pak neka osoba koja pripada mitskim vremenima za koju ne možemo pouzdano kazati da li je uopće postojala. Dakle, postoji niz stvarnih osoba i imaginarnih likova čiju poeziju Ali-dede citira, a u nastavku ćemo se potruditi da ih predstavimo, protumačimo i analiziramo. U tom smislu, prema vlastitom razumijevanju smo kreirali nekoliko kategorija u okviru kojih Ali-dede citira arapsku poeziju, što bi trebalo da olakša njihovo predstavljanje i analizu. To su sljedeće kategorije: stihovi Ġalāl al-Dīna al-Suyūtīja, čije je djelo primarni uzor Ali-dedeovog djela, stihovi islamskih učenjaka, stihovi islamskih pjesnika i drugih osoba iz islamske historije i stihovi osoba iz islamske hijeropovijesti.

1. Stihovi *Ġalāl al-Dīna al-Suyūṭīja*

Kao prve stihove koje će navesti u djelu Ali-dede je odabrao stihove svog velikog uzora, na čije se djelo i ugleda, *Ġalāl al-Dīna al-Suyūṭīja*. Njegovo puno ime je ‘Abd al-Raḥmān ibn Abū Bakr ibn Muḥammad ibn Sābiq al-Dīn al-Ḥuḍayrī, poznat kao al-Ġalāl ili Ġalāl al-Dīn al-Suyūṭī. Njegov otac je bio porijeklom iz južnog egipatskog grada Asyuta, iz čega je izveden i nadimak al-Suyūṭī. Odrastao je kao siročić jer mu je otac umro kada je imao svega pet godina. Još kao dječak je pokazivao veliko zanimanje za nauku i učenje. U svom traganju za znanjem obišao je sve najveće islamske znanstvene centre i gradove, te je učio pred najvećim umovima tog doba. Počeo je podučavati šafijsku jurisprudenciju u dobi od osamnaest godina u istoj džamiji kao i njegov otac. Predavao je u mnogim visokim školama u tadašnjoj islamskoj državi. U četrdesetoj godini napušta sve funkcije i potpuno se posvećuje pisanju. Al-Suyūṭī se bavio različitim temama, uključujući sudsku praksu šafijskog i hanefijskog mezheba, tradiciju, kur’ansku egzegezu, teologiju, povijest, retoriku, filozofiju, filologiju, aritmetiku, mjerenje vremena, pa čak i medicinu. Svjedočenja njegovih biografa i historičara govore da je Suyuti nesumnjivo bio primjer nadarenog i svestranog učenjaka, prava enciklopedijska ličnost.³ Evo al-Suyūṭījevih stihova koji se nalaze u uvodu Ali-dedeovog djela i koji glase:

*Govor Odabranog, to najbolji govor je,
Po blagodati odmah iza svete Knjige je,*

*Darovan je nadahnućem iz Božanske Objave,
Pravom putu i Spoznaji, tome on upućuje.⁴*

Budući da u uvodnom dijelu svoga djela Ali-dede referira na al-Suyūṭījevo djelo *al-Ġāmi‘ al-ṣaġīr*, a potom navodi ove stihove kojima želi naglasiti al-Suyūṭījevo poštovanje prema govoru Božijeg Poslanika, a. s., za pretpostaviti je da se i oni nalaze upravo u spomenutom djelu.

³ Više vidjeti u: Enes Karić, *Ġalāluddīn as-Suyūṭī. Život i komentatorsko djelo*, El-Kalem, Sarajevo, 2009.

⁴ U radu navodimo stihove u vlastitom prijevodu, bez citiranja izvornog teksta. Stihovi u izvornom obliku mogu se pronaći u Ali-dedeovom djelu koje, osim u rukopisu, postoji i u štampanom obliku i na njega ćemo uredno referirati. Vidjeti: ‘Alā al-Dīn ‘Alī-dada al-Sikatwārī al-Busnawī, *Muḥāḍara al-‘awā’il wa musāmara al-‘awāḥir*, prvo izdanje, al-Maṭba‘a al-‘āmira al-šarafīyya, al-Qāhira, 1894.

Ovo je još jedna u nizu potvrda kako i djela koja se bave analizom sakralnog teksta sadrže stihove, što svjedoči o snažnoj vezi ne samo proze i poezije već i susretu svetog i profanog te njihovoj nesmetanoj i harmoničnoj sinergiji. U sljedećem primjeru pronalazimo intertekstualni postupak koji se ostvaruje kroz nekoliko nivoa tekstualnog referiranja. Ali-dede navodi kako Imam al-Šuyūṭī u jednoj podužoj kasidi prenosi ideje Fahr al-Dīna al-Rāzija i ovako kazuje:

*Imam Fahr Razi cijelom svijetu obznanjuje,
Sasvim jasno slušaocima svojim on ukazuje.*

*Na početku poslanik Odabrani rođen je,
Sa čistim je tevhidom, s vjerom drevnom doš'o je.*

*Od Adema sve do Abdullaha, oca njegovoga,
Nije bilo neposlušnih niti idolopoklonika.*

*Kao što se u suri Pokajanje jasno i glasno kazuje,
Idolopoklonici su nečisti, dok rod njegov blistav je.*

*I u suri Pjesnici, geneza časti mu se spominje,
Među onim koji sedždu danonoćno, od srca, rado čine.*

*Ovo je kazivanje slavnog šejha Razija,
Koje kao kiša polako nam se izljujeva.*

*Neka njega nagradi Gospodar Velikoga Prijestolja,
Nagradom obilatih rajskih čari i naslada.*

*Neka Gospodar našeg odabranog poslanika blagoslovi
Onog koji vjeru čistu obnovi, i još je boljom učini.*

Prema navodu Ali-dede, radi se o stihovima al-Suyūṭija, koji u poetiziranom obliku predstavlja ideje i učenje Imama al-Rāzija. Ali-dede kaže da ove stihove prenosi iz al-Suyūṭijevo djela *al-Ḥunafā*. Radi se o djelu *Masālik al-ḥunafā 'fī wāliday al-Muṣṭafā*, djelu koje tretira pitanje položaja roditelja Božijeg poslanika Muhammeda, a. s., u islamu. Nakon što smo konsultirali spomenuto djelo, uočili smo da Ali-dede navodi ovu kasidu u izvornom obliku, ali tek od devetog bejta.⁵ Dakle, u prvom

⁵ Ovo djelo smo pronašli u formi rukopisa, kao i u štampanom obliku priređenom i prilagođenom od strane dr. Muhammada Zunayhama, te smo locirali i

redu postoji eksplicitni citat Ali-dedea koji nikako ne intervenira u navedenim stihovima, koristeći ih kao dopunu, pojašnjenje i argument ideje koju predstavlja. Tu se ostvaruje direktna veza sa al-Suyūṭījevim spomenutim djelom i radi se o eksplicitnoj citatnosti. Al-Suyūṭī, s druge strane, privodeći kraju jedno od poglavlja u ovom djelu, kaže: “Zamoljen sam da na ovu temu sročim nekoliko stihova kojima bih zaključio poglavlje, pa sam kazao ovako...”⁶, nakon čega slijedi kasida. U njoj u devetom bejtu al-Suyūṭī jasno navodi konstrukciju *Imam Fahr Razi cijelom svijetu obznanjuje*, kojom najavljuje al-Rāzījevo mišljenje o Poslanikovom, a. s., svetom porijeklu i visokom položaju njegovih roditelja. Al-Suyūṭī, naime, u ovom dijelu svoje kaside navodi mišljenje i stav drugog autora, ne mijenjajući njegovu suštinu i ne intervenirajući u njemu ni na koji način izuzev u formi, budući da je al-Rāzījev stav u izvornom obliku iskazan u proznoj formi, formi tefsira, dok al-Suyūṭī ove ideje izlaže u stihovima. Na taj način ostaje vjeran tradiciji uvažavanja i poštivanja velikana, što je i karakteristika ilustrativnog tipa citatnosti, ali istovremeno inovativno djeluje na planu forme, što potvrđuje viševjekovnu posvećenost muslimanskog genija prikazivanju sadržaja kroz mnoštvo različitih oblika. Osim toga, kasida od početka do kraja direktno referira na kur’anske sure, stalno se pozivajući na ajete koji potvrđuju navedene ideje. Al-Suyūṭī je sigurno komunicirao sa poznatim al-Rāzījevim komentarom Kur’ana koji nosi naziv *al-Tafsīr al-kabīr* ili *Mafātiḥ al-ḡayb*. To bi mogao i biti razlog njegovog navođenja ajeta u kojima se kazuje o Poslanikovom, a. s., duhovnom porijeklu. Kada kaže da se u određenoj suri spominje određena ideja, al-Suyūṭī podsjeća na al-Rāzījev komentar ajeta koji o ovoj temi govore. Ova intertekstualna veza grana se još dalje. U izvornom obliku stihova, u petom po redu bejtu koji Ali-dede navodi, u prvom polustihu spominje se pojam *taqallub*, koji se potom veže za pojam *sāḡidīn* iz drugog polustiha. Prije svega, radi se o direktnoj povezanosti sa 219. ajetom sure *al-Šu‘arā’* koji u izvorniku ovako glasi: *Wa taqallubaka fī al-sāḡidīn*. Inače, navedeni stihovi govore o čistoj duhovnoj lozi poslanika Muhammeda, a. s., i statusu njegovih roditelja u islamu. Budući da je u tekstovima sufijskog i filozofskog karaktera, kao i u ovom Ali-dedeovom djelu, Poslanik, a. s., predstavljen kao prvostvoreno biće i svjetlosna esencija od koje je potom stvoren čitav kosmos, te da je na temelju toga on bio poslanik

spomenute stihove. Pogledati: Ġalāl al-Dīn al-Suyūṭī, *Masālik al-ḥunafā’ fī wāliday al-Muṣṭafā*, priredio Muḥammad Zunayḥam, Dār al-amīn, al-Qāhira, 1993, 90-91.

⁶ Ibid., 89.

još u kičmi Ademovoj, muslimanski mislioci, sufije i filozofi razmatrali su pitanje statusa njegovih roditelja, Abdullaha i Amine. Naime, kao što je poznato, Poslanikovi, a. s., roditelji su rođeni u vrijeme prije islama i ni jedno ni drugo nisu doživjeli njegovo Poslanstvo, pa stoga pojedini komentatori, naročito tradicionalistički, dovode u pitanje njihovo ispravno vjerovanje i smatraju ih nevjernicima. Ovo je dakako u koliziji sa spomenutim idejama o preegzistentnom, čistom i nepatvorenom poslaničkom porijeklu, pa su muslimanski učenjaci i filozofi nastojali da nedvojbeno utvrde da su Poslanikovi, a. s., roditelji bili vjernici, odnosno da su pripadali takozvanim *hanifama*, predislamskim monoteistima koji su čuvali i baštinili iskonsku Ibrahimovu, a. s., vjeru. Uz historijske argumente, kao što se da vidjeti iz Ali-dedeovih navoda, učenjaci navode i ajet iz sure *Pjesnici* koji kazuje o Poslaniku, a. s., i njegovom *taqallubu*, odnosno prapovijesnom čistom svjetlosnom porijeklu koje se prenosi od poslanika do poslanika, neovisno o fizičkim kontaktima, i u konačnici dolazi do Abdullaha i Amine. U prijevodima na bosanski jezik ovaj ajet se najčešće prevodi na sličan način, odnosno:... *da sa ostalima molitvu obaviš*, što nam ne otkriva ništa što ima ikakve veze sa Poslanikovim, a. s., porijeklom. Međutim, komentatori Kur'ana navode da se pod pojmom *taqallub* podrazumijeva prenošenje Poslanikove, a. s., biti od poslanika do poslanika. U tom slučaju pojam *sāḡidīn* se odnosi na prijašnje poslanike.⁷

2. Stihovi drugih islamskih učenjaka

Već smo naglasili kako nije nimalo čudno da u djelima islamskih učenjaka nailazimo na njihove vlastite stihove, kao i na stihove muslimanskih pjesnika. Ova praksa predstavlja jedan poseban fenomen koji zaslužuje mnogo širu studiju nego što je ovaj rad, jer ona pokazuje kolika je moć poezije koja je uspjela ne samo preživjeti već svoj trag i utjecaj ostaviti i u proznim vrstama različite tematike. Ovo je također još jedan od pokazatelja širokog razumijevanja kur'anskih ajeta koji iznose stav u vezi sa poezijom, a koji glase: *A zavedeni slijede pjesnike. Zar ne znaš da oni svakom dolinom blude i da govore ono što ne rade, tako ne govore*

⁷ Ovu tvrdnju komentatori temelje na jednoj od predaja koja se prenosi od Ibn 'Abbāsa, r. a., a u vezi sa tumačenjem upravo ovog ajeta, u kojoj se kaže: "Poslanik je bio u kičmi svakog od poslanika, sve dok ga njegova majka nije donijela na ovaj svijet."

*samo oni koji vjeruju i dobra djela čine, i koji često Allaha spominju, i koji uzvraćaju kad ih ismijavaju. A mnogobošci će, sigurno, saznati u kakvu će se muku uvaliti.*⁸ Jedan od najsvjetlijih primjera simbioze proznog i poetskog pronalazimo u djelu Ibn ‘Arabīja. On je jedan od islamskih učenjaka koji je postigao harmoniju između iskazivanja sufijske, filozofske i teološke misli s jedne strane, i poezije s druge. Zbog toga je bilo i za očekivati da će Ali-dede, osim referiranja na poznata djela ovog autora, citirati i njegovu poeziju. Tako u jednom od poglavlja u kojem govori o Poslanikovim, a. s., imenima, Ali-dede kaže: “Šayḥ al-’akbar u svojim stihovima na ovu temu ovako kazuje:

*Muhammedom il’ Ahmedom obrati se Vjerovjesniku,
Šta god da odabereš srest ćeš slavu veliku.*

*Ime jedno, ime drugo, svako svijet obuhvata,
Ako tako ga pozoveš, doći će ti uputa.*

*Oplemenit’ će zalutale, tajnu Njegovu nam otkriti,
Koja će se dobrima u svom svjetlu ukazati.*

*Svako savršenstvo Njemu pripada isključivo,
Njemu sličnog nema, to je sasvim sigurno.*

*Ko Ga jednim ne smatra, taj nevjernik postaje,
Neka svako dobro pazi da Ahmeda ne zakine.*

*Zanemari ono što o Mesihu i Merjemi kazuju,
Donesi pravi sud o tome, donesi čvrstu presudu.*

*Pazi se i jevrejskih izmišljotina o Uzejru,
A onda kaži sve najbolje o našem Muhammedu.*

Ali-dede inače jasno navodi iz kojeg djela preuzima određeni sadržaj, no u slučaju poezije ne slijedi uvijek isti metod, pa tako ovdje ne kaže iz kojeg Ibn ‘Arabījevog djela je preuzeo stihove. Zbog toga je teško utvrditi o kojem se djelu konkretno radi. Bilo kako bilo, za nas je važna činjenica da navedeni stihovi izvanredno nadopunjuju tekst koji im prethodi, a u kojem Ali-dede kazuje o broju i duhovnim aspektima

⁸ Kur’an, 26:224-227.

Poslanikovih, a. s., imena, navodeći različita mišljenja. U tom smislu Ali-dede ovako kaže:

Komentatori često govore o znakovitim i tajnovitim značenjima Poslanikovih, a. s., imena koja nije moguće pronaći u knjigama koje govore o njegovim osobinama. Neki smatraju kako su imena Ahmed i Muhammed stepenovana kao imena uzvišenosti i milosti. Pojedini učenjaci nabrojali su tristo devedeset Poslanikovih, a. s., imena, a neki čak i hiljadu, dok drugi smatraju da on ima devedeset i devet imena, kao i Uzvišeni Allah.

Nakon što je u svom izlaganju ukazao na tradicionalne i općepoznate karakteristike Poslanikovih, a. s., imena, Ali-dede odlazi korak dalje pa spominje posebne izvore koji tretiraju duhovne i transcendentne aspekte Poslanikovih, a. s., imena. U tom smislu, ima li bolje reference koju će navesti od jednog od najvećih muslimanskih umova, Ibn 'Arabīja? Ako pogledamo Ali-dedeove navode i Ibn 'Arabījeve stihove, vidjet ćemo da je u ovim stihovima ukazano upravo na najuzvišenije karakteristike Poslanikovih, a. s., imena Ahmed i Muhammed. Ibn 'Arabī čak u jednom trenutku, hvaleći Poslanika, a. s., navodi svojstva savršenstva koja Kur'an konkretno spominje isključivo u vezi s Allahom, dž. š., pa bi neupućeni čitalac mogao pomisliti da se radi o blasfemiji, naročito ako čita izvornik. U stihovima u kojima kaže: *Svako savršenstvo Njemu pripada isključivo / Njemu sličnog nema, to je sasvim sigurno*, postoji jasna aluzija na kur'anski ajet koji predstavlja jedan od temeljnih postulata islamske vjere: *Niko nije kao On! On sve čuje i sve vidi.*⁹ Zbog toga bismo mogli ostati zbunjeni i zapitati se o kome Ibn 'Arabī govori, o Uzvišenom Allahu ili Poslaniku, a. s.? Ovdje se, naime, radi o poznatom stilskom postupku koji se u klasičnoj arapskoj stilistici naziva *iltifāt*, odnosno retorički obrat. Sve do spomenutog bejta, jasno je da se govori o Poslaniku, a. s., ali nakon ovih stihova Ibn 'Arabī navodi bejt koji po svemu iskazanom može jedino da se odnosi na Uzvišenog Boga. Time se želi kazati kako se Poslanik, a. s., ugleda u sva svojstva Savršenstva Uzvišenog Allaha te da se jedino u njemu ona u svoj punini manifestiraju.

Osim Ibn 'Arabīja, Ali-dede citira i Hafiza Šams al-Dīna ibn Nāšir al-Dīna al-Dimašqīja, koji u svojim stihovima kazuje o Poslanikovoju, a. s., svjetlosti koja se prenosi kroz generacije ostalih poslanika:

*Prenosi se svjetlost Ahmedova veličanstvena,
Sija i blješti na poslaničkim čelima.*

⁹ Kur'an, 42:11.

*Vjekovima ona u njima obitava,
Sve do pojave najboljeg vjerovjesnika.*

Hafiz al-Dimašqī bio je poznati muslimanski historičar i muhaddis koji je živio i djelovao u 13. i 14. stoljeću u oblasti Šama. Porijeklom je iz ulemanske porodice i još kao dijete je, pod utjecajem svoga oca, razvio želju prema stjecanju znanja te je od malena učio Kur'an i hadise napamet. Njegovo znanje nije bilo ograničeno isključivo na Hadis, već je nastojao da se osposobi i u drugim oblastima, pa je stjecao znanje pred poznatim šejhovima svoga vremena, poput al-Banā'isīja, al-Sarrāga, al-Bulqīnīja i drugih. Iza njega je ostalo mnoštvo djela iz historije i Hadisa.¹⁰

Ali-dede također navodi stihove jednog od vodećih pravnika šafijskog mezheba, Abū al-Faḍla Zayn al-Dīna al-'Irāqīja:

*Bog je dostojanstvo za Muhammeda sačuvao,
S tim imenom roditelje njegove je proslavio.*

*Čista veza to bijaše, u njoj ne bi trunke srama,
Ona traje od iskona, od praoca, od Adema.*

Abū al-Faḍl Zayn al-Dīn al-'Irāqī bio je islamski učenjak kurdskog porijekla koji je živio i djelovao u 14. stoljeću. Preselio se u Kairo gdje je postao jedan od vodećih stručnjaka za fikh šafijskog mezheba. Među njegovim učenicima bio je i poznati Ibn Ḥaḡar al-'Askalānī. Od njegovih djela izdvaja se svakako djelo *'Iḥbār al-'ahyā' bi 'aḥbār al-'Ihyā'*, u kojem je komentirao hadise navedene u poznatom al-Ġazālījevom djelu *'Ihyā' 'ulūm al-Dīn*.¹¹ Za nas vjerovatno najzanimljiviji podatak jest da je upravo ovaj autor "pretočio" Ibn al-Šalāḡovo fikhsko djelo *Muqaddima*¹² u hiljadu redova poezije poznatih pod nazivom *Alfiya*

¹⁰ O životu i djelu ovog autora više vidjeti: Hāfiz Šams al-Dīn al-Dimašqī, *Ittiḥāf al-sālik bi ruwāt al-Muwaṭṭa' 'an al-imām Mālik*, obradio dr. Ibrāhīm Ḥamūd Ibrāhīm, Dār al-muqtabis, Dimašq, 2018, tom 1, 98-148.

¹¹ Vidjeti: Zayn al-Dīn al-'Irāqī, *Iḥbār al-'ahyā' bi 'aḥbār al-'Ihyā'*, priredio Hišām ibn al-Hāšimī Anwarī, Dār Ibn Ḥazm, Bayrūt, s. a.

¹² Radi se o djelu *Muqaddima fī 'ulūm al-ḥadīṭ* Abū 'Amra 'Uṭmāna ibn 'Abd al-Raḥmāna Šalāḡ al-Dīna al-Kurdīja, poznatog pod imenom Ibn al-Šalāḡ. To je djelo iz 13. stoljeća koje opisuje nauku o Hadisu, njenu terminologiju i principe biografske evaluacije. Ovo djelo je prevedeno na engleski jezik u okviru edicije "Great Books of Islamic Civilization", koju je pokrenuo The Center for Muslim Contribution to Civilization iz Dohe. Vidjeti: Ibn al-Salah al-Shahrazuri, *An*

al-'Irāqī. Stihovi koje Ali-dede citira nalaze se u al-'Irāqījevom djelu *al-Mawrid al-ḥaniyy fī al-mawlid al-saniyy*.¹³

3. Stihovi islamskih pjesnika i drugih autora iz islamske historije

Islamski pjesnici svakako zauzimaju svoje mjesto u Ali-dedeovom djelu, što je bilo i za očekivati, jer su njihova djela bila iznimno popularna i u njegovo vrijeme, a bila su i dostupna. Iz plejade najpoznatijih i najplodonosnijih pjesnika islamske tradicije Ali-dede s velikim pijetetom citira Hassāna ibn Ṭābita, Muḥammada al-Būṣīrīja i Ibn al-Fāriḍa. Ibn al-Fāriḍa oslovljava titulom *suḷṭān al-'uṣṣāq*. Ali-dede navodi kasidu Imama al-Būṣīrīja u kojoj ovaj znameniti pjesnik komentira jedan zanimljiv slučaj iz svog vremena, tačnije uspostavu sistema četvorice kadija, za svaki mezheb po jednog:

*Ibn 'Aṣova džamija za imame k'o da pećina postade,
Allah ima pećinu da u nju skupi sve učenjake odavde.*

*Raduje nas to što trojicu kadija imadosmo,
A eto s tobom, Tadžuddine, i do četvrtoga dođosmo.*

*Temelje islama ovi imami učvrstili su,
Kako i ne bi kad oni sami stubovi vjere su.*

*To su naši velikani i autoriteti koje slijedimo,
Kao svijetle zvijezde su, za njima mi hodimo.*

*Nemoj se žalostiti ako Allah donese odluku
Da preko njih svima nam poveća Svoju uputu.*

*Mišljenja se razlikuju, ali vjera jedna je,
Jer svi imami teže istini koja jasna je.*

Ova al-Būṣīrījeva kraća kasida izuzetno je poznata, a nalazi se u njegovom *Divanu*. Osim toga, često je citirana, naročito u djelima koja tretiraju prve i posljednje događaje. Nije rijedak slučaj kada Ali-dede ne

Introduction to the Science of the Hadith, preveo dr. Eerik Dickinson, The Center for Muslim Contribution to Civilization, Garnet publishing, Reading, U.K., 2010.

¹³ Abū al-Faḍl Zayn al-Dīn al-'Irāqī, *al-Mawrid al-ḥaniyy fī al-mawlid al-saniyy*, komentar i obrada 'Umar ibn al-'Arabī, Dār al-salām, Ḥalab, 2020.

navodi ime pjesnika, već samo kaže: “O tome je pjesnik spjevao sljedeće stihove...”, “Jedan od pjesnika koji ovako veli...”, ili: “Na to je jedan pjesnik izrekao sljedeće stihove...”. Izostanak konkretnog imena osobe čije stihove citira navodi nas na pomisao kako ni Ali-dede u svojim izvorima nije mogao saznati o kome se radi, jer sumnjamo da bi svjesno izostavio ime bilo kojeg pjesnika, ma koliko poznat ili nepoznat ovaj bio. U čitavom djelu Ali-dede je vrlo precizan, pedantan i dosljedan, tako da ne možemo uzeti u obzir mogućnost svjesnog izbjegavanja nečijeg imena. U tom smislu nastojali smo otkriti ko su bili ti nepoznati autori čije stihove Ali-dede navodi. U kontekstu pritužbe na gužvu u Haremu, Ali-dede prenosi da je neki pjesnik kazao:

*Bože dragi, sačuvaj nam blagdane od ove gužve,
Od njih Ka'bu ne možemo vidjeti*

*A sačuvaj nas i od žena koje gužvu prave,
Od njih Crni kamen ne možemo poljubiti.*

Tragajući za autorom ovih stihova došli smo do podatka da je “nepoznati” autor izvjesni Salmān ibn ‘Abd Allāh al-Ḥalawānī. Njegovo ime navedeno uz ove stihove pronašli smo u djelu *al-Muntaḥab min mu‘ḡam šuyūḥ*¹⁴ čiji je autor Abū Sa’d al-Sam‘ānī, poznati islamski historičar i biograf koji je nosio titule *Tāğ al-islām* i *Qiwām al-Dīn*.¹⁵ O dotičnom pjesniku nešto više podataka saznajemo iz djela *Mu‘ḡam al-‘udabā’* autora Yāqūta al-Ḥamawīja u kojem se navodi da je al-Ḥalawānī došao u Bagdad u potrazi za znanjem te je tu učio arapsku gramatiku pred osamdeset učitelja, dok je jezik učio pred šejhom Ibn al-Dahhānom i drugima. Postao je veliki stručnjak u ovim oblastima i zaslužio titulu *imām al-luḡa*. Osim toga, napisao je i tefsir Kur’ana, knjigu iz oblasti kiraeta te višetomno djelo o zakonitostima jezika.¹⁶

Evo još nekoliko stihova čija imena autora Ali-dede na spominje:

¹⁴ Abū Sa’d ‘Abd al-Karīm ibn Abī Bakr Muḥammad al-Sam‘ānī, *al-Muntaḥab min mu‘ḡam šuyūḥ*, tom 4, obradio dr. Muwaffaq ibn ‘Abd Allāh, Dār ‘ālam al-kutub, al-Riyād, 1996, 635.

¹⁵ Više vidjeti u: Maya Yazigi, “A Claim of Tajdīd for the Sixth/Twelfth Century? al-Samānī, his Kitāb al-Ansāb and a Legacy Contested”, *Oriens*, 39 (2011), Leiden, 2011, 165-198.

¹⁶ Šihāb al-Dīn Abū ‘Abd Allāh Yāqūt al-Ḥamawī, *Mu‘ḡam al-‘udabā’*, obradio Iḥsān ‘Abbās, Dār al-ḡarb al-islāmī, Bayrūt, 1993, tom 3, 381.

*Ako je u Andalusu bijela boja žalosti,
Onda dobro je, tako treba i ostati.*

*Zar ne vidiš mene kako bijelo oblačim,
Dok dijete oplakujem i dok se žalostim.*

Ove stihove napisao je 'Alī al-Ḥusarī al-Qayrawānī, pjesnik porijeklom iz Tunisa koji je živio u Španiji u 11. stoljeću. Prema podacima koje smo pronašli, al-Qayrawānī se smatra poznatim arapskim pjesnikom koji je iza sebe ostavio veliki broj kasida sakupljenih u četiri pjesničke zbirke i to: *Mustaḥsin al-'ašar* posvećenu al-Mu'tamidu ibn 'Abbādu (u. 1095), tadašnjem vladaru Sevilje iz dinastije Abadida, koji je i sam bio pjesnik, *al-Mu'ašširāt* u kojoj se nalazi njegova umjetnička poezija, odnosno gazeli, *Divan* poezije izrečene u različitim prilikama te zbirka pod nazivom *Iqtirāḥ al-qarīḥ wa iḡtirāḡ al-ḡarīḥ*. Najpoznatiji je po svojoj kasidi *Yā layla al-šabbi matā gaduhū...*, ljubavnoj pjesmi toliko snažnog senzibiliteta da se i dan-danas izvodi uz pratnju muzike.¹⁷

U vezi s naredbom jednog od muslimanskih vladara da Poslanikovi, a. s., potomci moraju nositi zelene turbane, Ali-dede navodi odgovor jednog pjesnika:

*Oni su djeci Poslanikovoj naredili da nose oznake,
A označava se samo ono što slavno i poznato nije.*

*Na njihovim licima sija svjetlost poslanstva,
Koja plemiće od ostalih jasno razlikuje.*

Ove stihove je kazao Abū 'Abd Allāh ibn Ġābir al-Andalusī al-A'mā, pjesnik koji se rodio krajem 13. stoljeća u Almeriji u Španiji. Nadimak mu je bio al-A'mā, tj. Slijepi, jer je još u ranom djetinjstvu obolio od velikih boginja koje su štetno djelovale na njegov vid. Inače je bio poznati jezikoslovac i pjesnik u svoje vrijeme. Iza njega je ostalo više zbirki poezije, a najpoznatiji je po svom komentaru Ibn Mālikove *'Alfiyye*.¹⁸

¹⁷ Više podataka o ovom pjesniku u: Abū Ishāq 'Alī al-Ḥusarī, *Zahr al-'ādāb wa tamar al-'albāb*, komentar i obrada 'Alī Muḥammad al-Baḡawī, al-Hay'a al-'amma li quṣūr al-ṭaqāfa, al-Qāhira, 2013.

¹⁸ Više vidjeti u: Ġalāl al-Dīn al-Suyūṭī, *Buḡya al-wu'āt fī tabaqāt al-luḡawiyīn wa al-nuḥāt*, obradio Muḥammad Abū al-Faḍl Ibrāhīm, tom 1, 2. izdanje, Dār al-fikr, Dimašq, s. a., 34-35.

Veoma zanimljivo je pratiti koje sve autore iz islamske povijesti i njihove stihove citira Ali-dede u svom djelu. Radi se o osobama različitih zanimanja i preokupacija pa se doima kao da je skoro svaki pripadnik islamske kulture imao nešto svoje kazati baš u stihovima. Jedna od najpoznatijih ličnosti iz historije islama čije stihove navodi Ali-dede svakako je Ebu Bekr, r. a., vjerni drug Božijeg Poslanika, a. s., i prvi muslimanski halifa. Ovako to Ali-dede navodi: “Prvi Poslanikov, a. s., drug koji je stihovima iskazao tugu zbog njegovog preseljenja bio je Ebu Bekr. Evo kako je izrazio svoje saosjećanje:

*Kada sam vidio da se Poslaniku život kraju bliži,
I moj se život sav odjednom zgrčio.*

*Srce moje zbog toga se raspuklo,
A kosti su mi se od straha smrvile.*

*Kamo puste sreće da sam prije tebe otiš'o,
Pa da na me sada zemlju i stijene bacaju.*

Tradicija je zabilježila da je iza njega ostao cijeli jedan divan poezije.¹⁹ U istom poglavlju Ali-dede navodi stihove i Poslanikove, a. s., amidžince, Safije, r. a., izrečene u sličnom ozračju:

*I zemlja i brda danas Poslanika oplakuju,
Drveće i cvijeće tužni stih mu skladaju.*

*Visokog morala, plemenite vjere on je bio,
Ispravnome putu uspavane on je uputio.*

*Svjetiljka koja sija, tamu tjera i obasjava,
Arapskoga roda, poslanik lica crnkastoga.*

*Pametan i odlučan, plemenit i darežljiv je,
Blagodaran i dobar, duboko svjestan Boga je.*

*Danas, kada do kraja zemnog života stig'o si,
Odlaskom ti svojim sunce sjajno ugasi.*

*I zato sve na Zemlji danas pozdrav šalje ti,
Selam tebi, Poslaniče, odavde do vječnosti.*

¹⁹ Vidjeti: *Dīwān Abī Bakr*, priredio dr. Darwīš al-Ġuwaydī, al-Maktaba al-‘ašriyya, Bayrūt, 2009.

Osim njih, Ali-dede citira i stihove Omera, r. a., Poslanikovog amidže 'Abbāsa, r. a., kao i Abū Sufyāna, r. a. U ovu kategoriju spadaju i stihovi što poznatih što nepoznatih osoba koje su, kako to navodi Ali-dede, u određenim okolnostima izricali svoja mišljenja u stihovima. Tako u vezi s arapskom tradicijom bojenja kose i uzrokom njenog nastanka Ali-dede ovako kaže:

“Prvi čovjek koji je crnom bojom pravio tetovaže bio je 'Abd al-Muṭallib. Kada je jedne prilike došao u Jemen, tamošnji stanovnici su ga upitali: 'Da li bi mogao istom bojom da obojiš i sijedu kosu pa da izgledaš kao mladić?' I tako se 'Abd al-Muṭallib u Meku vratio ofarbane kose u crno, pa kada su ga mekanske žene ugledale, rekle su mu: 'Divno bi bilo kada bi to potrajalo.' On je potom izrekao sljedeće stihove:

*Kako zahvalan bih bio kad bi potrajalo crnilo,
Da mi bude zamjena za vrijeme što je prohujalo.*

*U mladosti uživah, al' život ovaj kratak je,
Valja starit', a i mrijeti, džaba sve.*

*Poslije svega šta će čovjek pamtiti,
Blagodati, vlast i snagu, sve će to izgubiti.*

I tako su stanovnici Mekke, slijedeći običaj 'Abd al-Muṭalliba, farbali kosu u crno.”

Ovo je još jedan od pokazatelja koliko je arapski duh i mentalitet bio sklon poetskom izražavanju misli i osjećaja, jer vidimo da jedan od prijeislamskih poglavara i mekanskih velikodostojnika, potaknut jednom običnom i bezazlenom provokacijom vezanom za nevažan običaj, u svojim stihovima izražava svojevrsnu filozofiju života. Očekivani odgovor bi bio ili neka vrsta opravdanja ili ljutito odbijanje bilo kakve komunikacije sa provokatorima, ali ne, Abdulmutallib sriče stihove na licu mjesta i u njih smješta kako vlastitu tugu zbog prolaznosti tako i vrhunsku filozofsku misao.

Osim poznatih ličnosti i njihovih stihova, Ali-dede nerijetko navodi i stihove nepoznatih ljudi, kao i pjesnika čija imena ne spominje. U tom smislu zanimljivo je izdvojiti slučaj jednog kradljivca koji je doveden pred halifu Mu'āwiju, r. a., pred kojim se ovaj pokušao opravdati u stihovima. Ali-dede ovako kaže: “Prvi put je otkazano izvršenje jedne od šerijatskih kazni za vrijeme vladavine Mu'āwije. Naime, jedne prilike pred Mu'āwiju je doveden kradljivac kojem je trebala biti odsječena ruka. Prije nego što će kazna biti izvršena, on je izrekao sljedeće stihove:

*O vladaru pravovjernih, ovu moju desnu ruku
Predajem tvom oprostui i milosti, odgodi mi ovu bruku.*

*Jer nema dobra na ovom svijetu, a ni blaga nikakvoga,
Ako moja lijeva ruka izgubi svog desnog druga.*

Prema predajama u kojima se spominje ovaj slučaj, Mu'āwija je nakon ovoga odgodio izvršenje kazne pomenutom čovjeku. Isti slučaj navodi i al-Māwardī u svom djelu *Kitāb al-'aḥkām al-sultāniyya*, gdje prenosi da je Mu'āwija već izvršio kaznu odsijecanja ruke nekolicini kradljivaca, te da je ovaj posljednji izrekao navedene stihove i dojmio vladara. Nakon što ga je Mu'āwija upitao kako da njega poštedi, a prije toga je izvršio kaznu nad ostalima, javila se optuženikova majka i kazala: "Neka to bude dio tvojih grijeha za koje se nadaš da će ti ih Uzvišeni Allah oprostiti i primiti tvoje pokajanje."²⁰ Vidimo da su stihovi imali moć i da odobrovolje vladara i tako nesretnika izvuku iz nevolje.

4. Stihovi osoba iz islamske hijeropovijesti

U Ali-dedeovom djelu hijeropovijest islama zauzima posebno mjesto. On se bavi islamskim pogledima na stvaranje svijeta, početak života na Zemlji, prve ljude, kao i početke civilizacijskih tekovina ljudskog roda. Mnoge predaje i kazivanja navedena u njegovom djelu vjerovatno nemaju realna uporišta u historijskoj nauci, pa čak ni u vjerodostojnim hadiskim predajama. Oni su utemeljeni na tradicionalnim kazivanjima, komentarima, izjavama mnogih islamskih učenjaka i duhovnih učitelja i israilijatima. Stoga, kada razmatramo ovu vrstu informacija iz Ali-dedeovog djela, ne pristupamo im kao potencijalnim historijskim činjenicama, što znači da nema potrebe analizirati ih u kontekstu vjerodostojnosti ili historijske utemeljenosti. To su događaji iz pradavnih vremena, za koje nauka možda nikada neće pronaći način kako utvrditi njihovu istinitost, kao ni metodu pomoću koje bi se precizno ustanovio hronološki slijed događaja. Kur'an se, dakako, često osvrće na prošle događaje, živote prijašnjih naroda i poslanika, i ne samo to, već ovu metodu smatra jednom od ključnih u nastojanju da ljude potakne na razmišljanje: *...zato kazuj događaje da bi oni razmislili.*²¹ Ali, Kur'an

²⁰ Abū al-Ḥasan 'Aliyy ibn Muḥammad al-Māwardī, *Kitāb al-aḥkām al-sultāniyya*, Dār al-ḥadīth, al-Qāhira, s. a., 333.

²¹ Kur'an, 7:176.

ne zalazi u detalje, ne prepričava naširoko, ne predstavlja događaje po nekoj strogoj linearnoj matrici, a posebice se ne bavi datiranjem. Nemoguće je uz pomoć kur'anskog teksta utvrditi precizne datume događaja koje on navodi. Islamska hijeropovijest je zbog toga dodatne informacije crpila prvenstveno iz Hadisa, kako onih vjerodostojnih tako i onih slabih, pa čak i izmišljenih, komentara i kazivanja muslimanskih duhovnih velikana i učenjaka te već spomenutih israilijata koji su do određene mjere i unijeli pometnju u muslimansku hijeropovijesnu naratologiju. U tom kontekstu, Ali-dedeove navode iz ovog područja ćemo posmatrati kao neku vrstu uslovno nazvane "islamske mitologije" te se nećemo orijentirati na strogo naučnu ili historiografsku valorizaciju. Budući da nastojimo predočiti jednu književno-teorijsku analizu, nije nam u tolikoj mjeri ni važna historijska utemeljenost i istinitost.

U skladu s navedenim, donosimo primjer iz Ali-dedeovog djela, u kojem on navodi mišljenje o prvim stihovima ikada izrečenim:

Prvi čovjek koji je izrekao stihove ikada bio je otac čovječanstva Adem, a. s. Ovu tvrdnju navodi al-Tabari u svom tefsiru, prenoseći je od Alije, r. a., koji je rekao: "Kada je Kabil ubio svoga brata Habila, Adem je zaplakao i od silne tuge za svojim ubijenim sinom izrekao je sljedeće stihove:

*Promijenilo se sve što postoji na svijetu,
Lice zemlje prekri prašina ružna,*

*Nema više ni boja ni ukusa,
Nestala je radost sa lijepoga lica.*

*Umjesto njih došla je gorčina,
I zamijenila ljepotu džennetskih vrtova.*

*Živimo sa neprijateljem koji ne zaboravlja,
Zašto prokletnik ne umrije, da mi odahnemo.*

*I ubi Kabil Habila na pravdi Boga,
I nesta svjetlosti sa lica lijepoga.*

*Suze ne prestaju da liju mi niz lice,
Dok Habila prekriva brdo zemlje crnice.*

*Do kraja života razočaran ću biti,
Od tuge se više nikada neću odmoriti."*

Dakle, Adem, a. s., je čovjek koji izriče prve stihove, i to u stanju tuge i žalosti zbog jednog od događaja koji će u potpunosti odrediti dalji tok čovječanstva sve do Sudnjeg dana, Kabilovog ubistva vlastitog brata Habila. Događaj kao takav potvrđuje Kur'an, stoga muslimani vjeruju da se on zaista i zbio, ali daleko od toga da se osvrće na sitne detalje ili širi kontekst ovoga ubistva. Ali-dede, kao i mnogi drugi islamski učenjaci i historičari, prenosi jednu od niza predaja koje ovaj događaj dodatno razrađuju. Ovdje se on poziva na al-Ṭabarīja, možda i najpoznatijeg muslimanskog historičara iz klasičnog doba, što bi trebalo ovom navodu priskrbiti epitet vjerodostojnosti. Prije nego krenemo u potragu za odgovorima i analizu ove predaje, dužni smo navesti i dio koji slijedi, jer u kombinaciji s njim iznenađenje nesumnjivo postaje veće. Ali-dede dalje nastavlja:

Al-Mas'ūdī kaže da se u mnogim hronikama i knjigama historije može naći predaja u kojoj se navodi: "Nakon što je Adem, a. s., izrekao ove stihove, Iblis mu je odgovorio također u stihovima:

*Napustio si Džennet i stanovnike njegove,
Za te je zemljica uska postala.*

*Ti i tvoja žena Havva u njemu ste živjeli,
A sudba vam sada tako zlurado uzvratila.*

*Moje će spletke i smicalice potrajati
Sve dok nestane i Sunca svjetlosti.*

*A da je Milostivi drugačije htio,
Kroz prste bi tvoje rajski vjetrić pirio.*

*Oče Habilov, oba sina sada ćeš izgubiti,
Jer i ovaj živi, zbog umrlog žrtva će postati.*

Kada je Adem, a. s., čuo stihove koje mu je uputio Iblis, još više se rasturio i sažalio se nad svojom sudbinom, shvativši da ubica treba da bude ubijen, pa mu je Uzvišeni Allah objavio sljedeće: "Ja ću iz tebe izvesti Svoju svjetlost pomoću koje ću doprijeti do ljudi čistih srca i plemenitih duša. Proslavit ću svjetlost s njim, učinit ću ga stjecištem tajni i ishodištem svjetlosti, on će biti posljednji poslanik, milost svim svjetovima, njegov ummet bit će najodabraniji, a najbolji od njegovog ummeta biće pravedne halife. S njima ću zapečatiti vrijeme, njihova misija proširiti će

se po cijeloj zemlji, njihova svjetlost zasjat će u punom sjaju. O Ademe, ustani i uspravi se, očisti se, uzvisuj i veličaj Me. Potom uputi i svoju ženu da se očisti. Povjerenje koje sam vama ukazao prenijet ću i na dijete koje se od vas dvoje rodi.” Adem, a. s., je potom imao odnos sa svojom ženom, pa je ona začela na vrijeme, a na njenom čelu je zasjala svjetlost.”

Svjedočimo nesumnjivo epskom događaju, svojevrsnom poetskom dvoboju koji se dešava u samo praskozorje čovječanstva – na Ademove stihove, ni manje ni više, odgovara Princ tame, sam Iblis, prokleti. Moramo još jednom naglasiti da ovaj događaj ne posmatramo kao potencijalno istinit i historijski utemeljen. Ono što jest važno je suštinski određujuća, identitarna i u arapsko-islamskom mentalitetu duboko ukorijenjena veza sa poetskim načinom izražavanja.

Tragom ovih navoda konsultirali smo al-Ṭabarījevo djelo kao prvi konkretno navedeni izvor i pronašli smo ove stihove u njegovom djelu *Tārīḥ al-Ṭabarī – tārīḥ al-rusul wa al-mulūk*, i to u vrlo sličnoj formi kao i kod Ali-dedea. I on navodi da ovu predaju prenosi Alija, r. a.²² Međutim, al-Ṭabarī ne razmatra pitanje porijekla stihova niti njihovu vjerodostojnost, jer je u datom poglavlju koncentriran na broj i imena Ademovih, a. s., sinova te različite predaje vezane za to.²³ Ḥasan Šurrāb u svom višetomnom djelu, u kojem analizira stihove prikupljene iz četiri hiljade izvora, govori o mogućem porijeklu ovih stihova. Tako on kaže: “Ovi stihovi se pripisuju našem ocu Ademu, a. s., i on ih je izrekao prilikom smrti svoga sina Habila. Međutim, on nije izrekao stihove baš u ovakvoj formi, već u ovom smislu i značenju, a onda je pjesnik to uobličio.”²⁴ Šurrāb utvrđuje da se radi o pjesniku iz prvih stoljeća po hidžri, on pretpostavlja da je u pitanju drugo stoljeće, preciznije rečeno njegova druga polovina, kada su došla do izražaja mnoga pitanja iz gramatike i sintakse, te da su stihovi izrečeni na jednom skupu koji se održao kod izvjesnog Ibn Durayda.²⁵ Abū Bakr Muḥammad ibn al-Ḥasan ibn Durayd bio je jedan od pionira Basranske škole arapske gramatike. Zbog svoje učenosti i poznavanja gramatičkih pravila prozvan je brilijantnim istraživačem, najsposobnijim pravnikom i prvakom pjesnika

²² Muḥammad ibn Ġarīr al-Ṭabarī, *Tārīḥ al-Ṭabarī – tārīḥ al-rusul wa al-mulūk*, obradio Muḥammad Abū al-Faḍl Ibrāhīm, Dār al-ma'ārif, al-Qāhira, 2. izdanje, tom 1, 1967, 145.

²³ Ibid., 144-146.

²⁴ Muḥammad ibn Muḥammad Ḥasan Šurrāb, *Šarḥ al-šawāhid al-ši'riyya fī 'ummāt al-kitāb al-naḥwiyya*, Mu'assasa al-risāla, Bayrūt, 1. izdanje, 2007, tom 1, 255.

²⁵ Ibid., 255.

svoga vremena. Poznat je po svom rječniku arapskog jezika koji nosi naziv *al-Ġumhura fī al-luġa* i koji se smatra najboljim i najpoznatijim arapskim rječnikom nakon al-Farahīdijevog *Mu'ġam al-'ayna*. Osim rječnika, napisao je i mnoga druga djela iz oblasti arapskog jezika, ali i drugih islamskih nauka.²⁶

Iz navedenog se da zaključiti kako su se muslimanski jezikoslovci i književni kritičari bavili ovim stihovima te su neki od njih zaključili da su stihovi izrečeni na drugom jeziku, ali su nekako dospjeli u kulturno pamćenje Arapa koji su ih preveli na svoj jezik. Koliko je nevjerovatna navedena predaja, toliko je i teško utvrditi osobu koja je prva izrekla ove stihove, a nema ni potrebe za tim, jer ne nastojimo potvrditi historijsku utemeljenost bilo kojeg od ovih događaja. Bilo kako bilo, i u jednoj i u drugoj varijanti uočavamo snagu poezije i njenu dominaciju, kao i ozbiljan pristup nekadašnjih, ali i sadašnjih stručnjaka ovakvim pitanjima. Ali-dede prenosi i druge predaje, prema kojima su se ljudi iz daleke prošlosti ili pak iz nekih drugih dimenzija stihovima obraćali Ibn 'Arabiju dok je bio u tavafu, džini i kosmički duhovi ispjevali tužbalice povodom Husejinovog, r. a., pogubljenja, nepoznati glasovi pronosili stihove ulicama muslimanskih gradova i tome slično.

ZAKLJUČAK

Mnoštvo vrlo zanimljivih primjera iz Ali-dedeovog djela ostalo je nespomenuto u ovom radu, ali smatramo da je naveden dovoljan broj da pokaže ono što nam je bila namjera, a to je prezentirati snažnu vezu između muslimanskog mentaliteta i poetskog izražavanja u klasičnom razdoblju općenito te prisustvo poezije u proznom tekstu posebno. Pošto je Ali-dedeovo djelo višetematsko, mogli smo vidjeti da su stihovi prisutni u različitim temama koje ovaj autor tretira – to mogu biti religijske ili filozofske teme, pravne odredbe i njihova tumačenja, kazivanja o nekim važnijim ili manje važnim događajima iz islamske historije ili iz privatnog života pojedinaca, znanih ili nezvanih, pitanja iz kulture i civilizacije te priče o nevjerovatnim i fantastičnim zbivanjima iz

²⁶ Vidjeti: Pedersen, J., "Ibn Duraid", in: *Encyclopaedia of Islam*, First Edition (1913-1936), Edited by M. Th. Houtsma, T.W. Arnold, R. Basset, R. Hartmann. Pristupljeno online 26. 01. 2023. http://dx.doi.org/10.1163/2214-871X_ei_SIM_2981 First published online: 2012.

praskozorja ljudskog roda. Poezija je pronašla svoje mjesto u svakoj od navedenih kategorija, bilo kao dodatni argument ili pojašnjenje, bilo kao ukras ili stilski postupak koji treba da privuče pažnju. Na planu forme i strukture, stihovi ovdje služe kao estetska argumentacija teksta, pa tako olakšavaju i prohodnost kroz tekst, dok suštinski predstavljaju određenu vrstu osvježenja, jer svojom ljepotom i sadržajem, koji djeluju u izvanrednoj simbiozi, recipijentu zasigurno olakšavaju razumijevanje, ali i pojačavaju užitak u tekstu. Prozni tekstovi, naročito u klasičnom periodu, nerijetko su opterećeni mnoštvom informacija, kao i redundantnim ponavljanjima koja umanjuju zanimanje kod čitaoca. Nijedan autor nije imun na ponavljanja i opširne monologe, pa tako ni Ali-dede kod koga smo nailazili na ponovljenje tvrdnje i više puta navedene iste događaje. Međutim, u njegovom djelu je to zaista rijetkost. Vidjeli smo da stihovi koje autor citira potiču iz mnoštva različitih izvora, što znači da je Ali-dede bio veoma dobro upoznat s njima i da je uložio veliki trud kako bi ih sve pregledao i konsultirao.

IZVOR

‘Alā al-Dīn ‘Alī-dada al-Sikatwārī al-Busnawī, *Muḥāḍara al-'awā'il wa musāmara al-'awāḥir*, prvo izdanje, al-Maṭba‘a al-‘āmira al-šarafīyya, al-Qāhira, 1894.

LITERATURA

- al-Dimašqī, Šams al-Dīn, *Ittiḥāf al-sālik bi ruwwāt al-Muwaṭṭa’ ‘an al-imām Mālik*, obradio dr. Ibrāhīm Ḥamūd Ibrāhīm, Dār al-muqtabis, Dimašq, 2018, tom 1.
- Duraković, Esad, *Orijentologija – univerzum sakralnoga teksta*, Tugra, Sarajevo, 2007.
- Duraković, Esad, “Univerzum *Hiljadu i jedne noći* – Priča kao vrhovni princip univerzuma”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 42-43/1992-93, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1995, 33-68.
- al-Ġuwaydī, Darwīš (ur.), *Dīwān Abī Bakr*, al-Maktaba al-‘ašriyya, Bayrūt, 2009.
- al-Ḥamawī, Šihāb al-Dīn Abū ‘Abd Allāh Yāqūt, *Mu‘ġam al-'udabā’*, obradio Iḥsān ‘Abbās, Dār al-ġarb al-islāmī, Bayrūt, 1993, tom 3.

- al-Ḥusarī, Abū Ishāq ‘Alī, *Zahr al-’ādāb wa tamar al-albāb*, komentar i obrada ‘Alī Muḥammad al-Bağawī, al-Hay’a al-’amma li quṣūr al-ṭaqāfa, al-Qāhira, 2013.
- al-’Irāqī, Abū al-Faḍl Zayn al-Dīn, *al-Mawrid al-ḥaniyy fī al-mawlid al-saniyy*, komentar i obrada ‘Umar ibn al-’Arabī, Dār al-salām, Ḥalab, 2020.
- al-’Irāqī, Zayn al-Dīn, *Iḥbār al-’ahyā’ bi aḥbār al-Iḥyā’*, priredio Hišām ibn al-Hāšim Anwarī, Dār Ibn Ḥazm, Bayrūt, s. a.
- al-Māwardī, Abū al-Ḥasan ‘Aliyy ibn Muḥammad, *Kitāb al-aḥkām al-sulṭāniyya*, Dār al-ḥadīṭ, al-Qāhira, s. a.
- al-Samānī, Abū Sa’d ‘Abd al-Karīm ibn Abī Bakr Muḥammad, *al-Muntaḥab min mu’ğam šuyūḥ*, tom 4, obradio dr. Muwaffaq ibn ‘Abd Allāh, Dār ‘ālam al-kutub, al-Riyāḍ, 1996.
- al-Shahrazuri, Ibn al-Salah, *An Introduction to the Science of the Hadith*, preveo dr. Eerik Dickinson, The Center for Muslim Contribution to Civilization, Garnet publishing, Reading, U. K., 2010.
- al-Suyūṭī, Ğalāl al-Dīn, *Buğya al-wu’āt fī tabaqāt al-luğawiyyīn wa al-nuḥāt*, obradio Muḥammad Abū al-Faḍl Ibrāhīm, tom 1, 2. izdanje, Dār al-fikr, Dimašq, s. a.
- al-Suyūṭī, Ğalāl al-Dīn, *Masālik al-ḥunafā’ fī wāliday al-Muṣṭafā*, priredio Muḥammad Zunayḥam, Dār al-amīn, al-Qāhira, 1993.
- Šurrāb, Muḥammad ibn Muḥammad Ḥasan, *Šarḥ al-šawāhid al-ši’riyya fī ummāt al-kitāb al-naḥwiyya*, Mu’assasa al-risāla, Bayrūt, 1. izdanje, tom 1, 2007.
- al-Ṭabarī, Muḥammad ibn Ğarīr, *Tārīḥ al-Ṭabarī – tāriḥ al-rusul wa al-mulūk*, obradio Muḥammad Abū al-Faḍl Ibrāhīm, Dār al-ma’arif, al-Qāhira, 2. izdanje, tom 1, 1967.
- Yazigi, Maya, “A Claim of Tajdīd for the Sixth/Twelfth Century? al-Samānī, his Kitāb al-Ansāb and a Legacy Contested”, *Oriens*, 39 (2011), Brill, Leiden, 2011, 165-198.

ARABIC POETRY IN THE WORK *MUḤĀḌARA AL-'AWĀ'IL WA MUSĀMARA AL-'AWĀḤIR* BY ALI-DEDE BOSNIAK

Summary

The Arabic qasida represented the canonical form in Arabic literature until modern times, and its influence is still felt today. The power of poetry is also evident in its presence in the prose works of classical Arabic literature. This is confirmed by many works that abound with verses by various Arab poets as well as verses by authors who were not poets. There is almost no area of *adab*, as literature in the broader sense of the term, without poetry finding its place in it - we find it in imaginative literature, risalas, historical chronicles, philosophical works, and even in fiqh, Islamic jurisprudence characterized by its seriousness and precision. In the following paper, we will analyze the use of Arabic poetry in the work *Muḥāḍara al-'awā'il wa musāmara al-'awāḥir* by Ali-dede Bosniak, which treats the first and last events and deals with a large number of topics from different fields. Since this work is polythematic, we will see that the verses undoubtedly form a very important and effective segment of its structure.

Key words: Ali-dede, 'awā'il, Arabic poetry, cultural memory, intertextuality